

MİLAS AHMET ÇAVUŞ MAHALLESİ'NDEN ÇIKAN MOZAIKLER

Abuzer KIZIL – H. ÖZYURT ÖZCAN*

A rescue excavation was conducted by Milas Museum in Ahmet Çavuş District in Milas after some remains of walls and mosaics in between on the floor has been discovered within a substructure dig in an open field. Excavations were conducted on a 54 X 38.42 m area. Mosaics were found in north, south and eastern parts of the area. Mosaics continue to under the streets to the east and north. Houses and piles of soil made it difficult to assess the situation to the South of the area.

Six rooms were discovered in the area holding opus tessellatum and opus vermiculatum mosaics with floral and geometric motifs.

In addition to that, during the excavations ceramics from a wide time period has been discovered at the site; starting from geometric Period till the end of Middle Ages. While the walls and ceramics indicate at least a few different periods for the structure, mosaics on the other hand are all made in same time period considering technique, style and composition. Dark blue is used for all the outlines, red, yellow, pink, light blue and white tesserae for the background is used for the compositions. Seeing no wall in the structure is aid upon the mosaic we can say that the additions to the building were finished before the mosaics were in place. One exception is a stone block we see on the Medusa's head in location nr. VI. On three of the mosaics floral decorations are used for borders while geometric decorations are used for the compositions.

Wave, saw- tooth, swastika, guilloche, peltae, leaves inside intersecting circles, circles, triangles, zigzag, checkers and Solomon's knot motifs are used for the decorations. We see that these motifs are also used in architectural decoration since earlier periods. These motifs are used on many examples in Early Christian Period churches, baths, houses and graves; they all repeat each other without any regional differences. Some compositions however evolve in Early Christian Period and used in certain regions. The composition in the second panel from location nr. II is an example to this. It is thought to be originated from Cos island and used only in southeastern Karia and Twelve Islands in V. century buildings. This composition consisting of geometric motifs used before is arranged in a different manner that we don't see in earlier periods. The example in Milas is one of the few we know.

Another interesting composition is the medallion with the Medusa's head in room nr. VI. It seems Medusa's head similar to earlier examples was used here. Use of such mythological subjects and figures in Early Christian Period shows the influence of Ancient Art to Late Antiquity art.

On dating these mosaics, instead of the structural features of the building, mosaics themselves give better clues. Similar compositions of the mosaic in room nr. II can be seen on the mosaics dated to V. century buildings. Scenes, motifs and figures from Antiquity are also used from III. century to VI. century on Christian Art. Compositions of geometric motifs are also used on Early Byzantium mosaics dated to V.-VI. century.

In the light of all the data we have so far, six fragments of mosaics found in Milas should be dated to from V. century to the beginning of VI. century.

Keywords: Mosaic, Byzantine, Milas, Caria, Christian Art

* Y. Doç. Dr. Abuzer Kızıl, Muğla University Faculty of Art and Humanities Department of Archaeology 48000 Muğla / Turkey.
E-mail: ayzer65@gmail.com

Y. Doç. Dr. Hatice Özyurt Özcan, Muğla University Faculty of Art and Humanities Department of Archaeology 48000 Muğla / Turkey.
E-mail: ozyurthatice@myynet.com

Resim 1
Mozaikli alan

Milas'ın Ahmet Çavuş mahallesindeki bir arsada yapılan temel hafriyatı sırasında antik döneme ait duvar kalıntılarıyla bunların arasında kalan mekânların zemininde döşeme mozaiklerinin olduğu tespit edilerek alanda, Milas Müzesi tarafından bir kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir¹. 54 x 38.42 m. boyutlarındaki bir alanı kapsayan kazılar sırasında parselin kuzey, güney ve doğu kısımlarında taban mozaiklerinin yer aldığı belirlenmiştir². Bu mozaiklerin doğuya ve kuzeye caddelerin altına doğru da devam ettiği görülmüştür. Güneyde ise, konutlar ve büyük toprak yığınları bu alandaki kalıntıların varlığı hakkında bilgi edinilmesini zorlaştırmıştır (Resim 1).

Alanda, opus tessellatum ve opus vermiculatum tekniğinde yapılmış, bitkisel ve geometrik motiflerden oluşan altı mozaikli mekân ortaya çıkarılmıştır³.

I Numaralı mekânın mozaikleri:

Parselin kuzeybatısında yer alan 1 numaralı mekânda (Resim 2, 3) güneye doğru uzanan, üzerinde kenet delikleri bulunan üç sıra temel taşına rastlanmıştır.

1 1998 yılındaki müze kurtarma kazısı, zamanın Müze müdürü Mehmet Çakıcı başkanlığında, Arkeolog Dr. Abuzer Kızıl, Arkeolog Dr. F. Rumschied, Dr. J. Rumschied, Mimar F. E. Doğan, öğrenci Z. Kaya ve S. Burkad'tan oluşan bir ekip tarafından yapılmıştır. Bkz., Kızıl 1999: 223- 238.

2 Alanda yapılan kurtarma kazısı sonrasında mozaiklerin üzeri kum ve toprakla kapatılmıştır.

3 Kazı notları ve orijinal çizimlere ulaşılamadığından mozaikli mekânların boyutları, kompozisyonlarda yer alan bordür ve panoların ölçüleri, tesseraların cinsi ve ölçüleri hakkında elimizde hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

Resim 2
1 Numaralı mekan

Resim 3
1 ve 2 Numaralı mekanların bordürleri

Bu yöndeki kazılar sonucunda duvarın batıya doğru da devam ettiğini gösteren iki temel taş bloğu daha ortaya çıkarılmıştır. Bu duvar temelinin kuzey ve güneyinde farklı kompozisyonlarda yapılmış mozaikler bulunmuştur.

Çok az bir kısmı günümüze gelmiş olan kuzeydeki mozaikte, dıştaki düz mavi bordür kuzey - güney doğrultusunda uzanırken içte, beyaz zeminden sonra tekrar mavi bir kuşağın geometrik bir form oluşturmak üzere batıya doğru da devam ettiği görülmektedir. Bu düz çizgiler, figürlü ya da geometrik düzenlemelerin etrafında dış konturları belirlemek için çok sık kullanılan basit formlar olarak her dönem karşımıza çıkmaktadır⁴.

Duvarların güneyindeki mozaik kompozisyonunun dış bezemesini sadece iki tanesi günümüze gelebilmiş beyaz zemin üzerine mavi tesseralarla yapılmış haç görünümüne sahip çiçek rozeti deseni oluşturmaktadır. Bu bezemeden sonra güneye ve batıya uzanan bir bordür, içteki kırmızı renkli dalga motifinin etrafını dolandır. Mavi renkli üçgen formu testere diş dizileri dar kırmızı şeritle birlikte, çok azı görülen bitkisel kompozisyonu çevreleyen son bordürdür. Neredeyse tamama yakını tahrip olmuş olan panoda ise, kırmızı - mavi renkli yapraklar ve filizler bitkisel bezemeye ait korunabilmiş tek motiftir.

Bu panonun çerçevesini oluşturan dış dizileri ve dalga motifi antik dönemin en yaygın kuşak ve bordür bezemelerindendir⁵. Dalga motifi Geç Antik dönemde de panoların etrafını çevreleyen bir band olarak birçok yapının taban mozaiklerinde karşımıza çıkmaktadır. Bölgeye en yakın örnekler, Ksanthos Doğu Bazilika'sının mozaiklerinde görülenlerdir. Bazilika'nın naos ve atriumundaki madalyonları çevreleyen motif güney nefte, dikdörtgen bir çerçevenin etrafında yer almaktadır⁶. Sardis'teki Sinagog'da⁷, Sinop Çiftlik Köyü⁸, Hadrianopolis⁹ ve Kastamonu Pompeipolis'teki Kilise¹⁰ kalıntılarının mozaikleri içinde yer alan dalga motifi benzer düzenlemenin uygulandığı çok sayıda örnekte görülmüştür.

Haç görünümüne sahip çiçek rozetleri, dalga ve testere diş dizileri gibi Antik dönemdeki kullanımları Geç Antik dönemde de devam eden bezemelerden biridir. Bodrum Gara'daki Kilise'nin tabanında da benzer desenlerle karşılaşmıştır¹¹.

II Numaralı mekânın mozaikleri:

Parselin doğu yönünde yer alan 2 numaralı mekândaki mozaikler (Resim 3, 4), kuzey - güney doğrultusunda uzanan bir düzenleme göstermektedir. Dikdörtgen bir alanı kaplayan döşemenin güney doğusunda kompozisyonun hemen bitiminde döşeme mozaik ile aynı seviyede olan bir duvar temeli üç sıra blok taş halinde sıralanmaktadır. Bu temel taşlarının üzerinde in situ pozisyonunda oval formu kenarlarında parapet oyukları bulunan Attika- İyon tipinde bir kaide kazı sırasında açığa çıkarılmıştır.

4 Çok sayıda örnekte birkaçı için bkz., Şahin 2004: fig.4- 5; Okçu 2007: fig. 4, 8, 13; Tok 2007: fig. 8, 9.

5 Dunbabin 1999: fig. 5, 13, 14; Waywell 1979: fig. 17; Joyce 1979: fig. 7- 13; Ovadia 1980: 110; Şahin 2004: 33 fig. 4-5, 16-19.

6 Raynaud 2009: fig.37, 81.

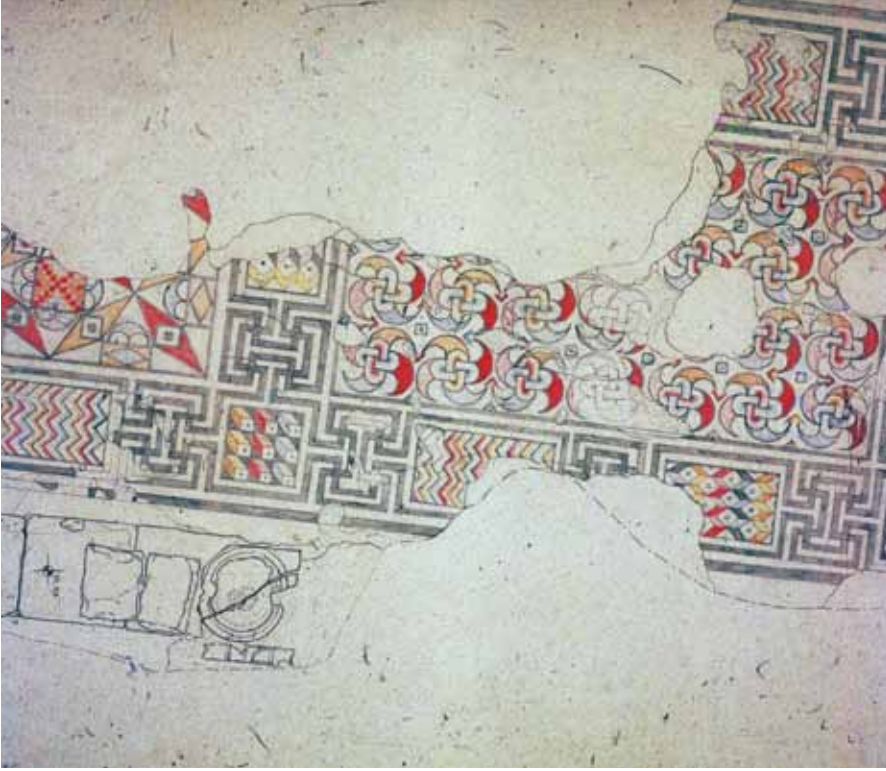
7 Tok 1994: fig. 11.

8 Tatlıcan 1996: 356 fig. 25.

9 Laflı 2009: fig. 5.

10 Yaman 1990: fig.16, 17, 21, 22.

11 Tok 2007: fig. 6.

Resim 4
2 numaralı mekan

Bordür:

Mekândaki, İki ayrı panodan oluşan döşeme mozaiklerinin etrafını ortak bir bordür dolandır (Resim 3, 4). Beyaz zemin üzerine mavi renkli tesseralardan yapılmış dar bir şerit, bu bordüre dıştan bir çerçeve oluşturmuştur. Kuzeydoğuda yer alan birinci panoyu çevreleyen bordür kuzeyde beş, doğuda ve batıda 7'şer motiften oluşan geometrik bezemelerle donatılmıştır. Kuzey dar kenarda karşılıklı köşeler beyaz zemin üzerine mavi renkli tesseralardan yapılmış sepet örgüsü ile doldurulurken, bunların yanlarında aynı renkteki taşların kullanıldığı dört svastika motifinin birleşmesinden oluşan bir düzenleme aynı zamanda ortadaki dikdörtgen formun çerçevesini de oluşturmaktadır. Bu form içinde beyaz zemin üzerine sarı, mavi ve kırmızı tesseralardan oluşan prizmal motifin bir kısmı mevcuttur. Doğu ve batı yönlerden güneye doğru uzanan bordürlerden doğudakinde alternatifli iç içe geçmiş svastika motifi birer atlamalı olarak devam ederken aralarda meydana gelen iki dikdörtgen çerçeveden biri prizmal diğeri ise zikzaklardan oluşan bir bezeme ile doldurulmuştur. Prizmal bezeme renk olarak diğeri tekrarlarlarken zikzaklarda, açıktan koyuya giden kırmızı, mavi ve sarı renklerden oluşan taşlar kullanılmıştır (Resim 5). Birinci panonun bitimindeki kare çerçeve içinde kırmızı, beyaz ve mavinin açık koyulu tonlarının kullanıldığı dama motifi yer alır (Resim 6). Bu bölümde, aynı renk ve bezemelerle güneye devam ederek ikinci panoyu da çevreleyen bordür, batıya uzanan kolla da iki kompozisyonu birbirinden ayırmaktadır.

Ana temayı svastika motifinin oluşturduğu bu bordürün yakın bir benzeri Ksanthos Doğu Bazilika'sının atriumunda görülür¹². Aphrodisias¹³, Gemiler

¹² Raynaud 2009: 36, 45 fig. 18, 32, 34.

¹³ Campbell 1991: Pl. 92-93.

Resim 5
2 numaralı mekan zigzag motifi

Adası¹⁴, Perge¹⁵, Dağ Pazarı¹⁶ ve Kastamonu'daki¹⁷ mozaik kalıntıları içinde de svastika motifinin ana düzenleyici olduğu bordürler kullanılmıştır. Ancak Milas'taki örnekte kare ve dikdörtgen panoların içleri farklı geometrik düzenlemelerle bezenmiştir. Bordürün kuzey köşelerindeki kareleri dolduran sepet örgü motifini 3 numaralı mekânda görüldüğü gibi kenar bordürü olarak da kullanılabilmektedir. Ksanthos Doğu Bazilikasının atriumundaki panolardan birinin ortasında¹⁸, Sardis'teki Sinagog'da¹⁹, Knidos'taki E Bazilika'sının narteks mozağında²⁰ Milas'ta olduğu gibi kare çerçevelerin içine yerleştirilmiş örgü motiflerine yer verilmiştir. Dikdörtgen çerçeveler içinde yer alan renkli tesseraların açıktan koyuya doğru dizilmesi ile bir gökkuşağı etkisinin yaratıldığı zikzak motifi Ksanthos Bazilika'sındaki mozaiklerde de görülmektedir²¹. Aynı motif, Pompeipolis ve Sebastopolis'teki döşeme mozaiklerinde geniş bir alanın bezemesi olarak kullanılmıştır²². Bordürde yer alan kare çerçeve içindeki dama motifinde renk tonları ile üç boyutlu bir görünüm oluşturulmuştur. Zeugma mozaikleri arasında yer alan bir panonun iç kompozisyonunun tamamı Milas'taki ile benzeşen dama motifinden oluşmaktadır²³. Bunun bir benzeri Erken Bizans döneminde Kastamonu'daki mozaiklerde kullanılmıştır²⁴.

Resim 6
2 Numaralı mekan dama motifi

I Numaralı pano:

Mavi renkli çizgiyle çerçevelenen dikdörtgen biçimindeki dörtte birlik kısmı tahrip olmuş panonun merkezinde, dört sıra halinde Süleyman (Solomon) düğümü desenli kirmizi, sarı, pembe ve mavi renkte 28 gamalı haç biçimli pelta motifine yer verilmiştir (Resim 4, 7). Yan yana gelen iki peltanın uçları üçgen olacak şekilde bir çizgi ile birleştirilmiş, dört motifin arasında küçük kare çerçeveler meydana getirilmiştir. Bezemede peltaların içleri açık mavi, sarı ve kırmızıyla düğümler, aynı renklerin açık tonlarıyla renklendirilmiş tesseralarla, tüm konular mavi, zemin ise beyazla yapılmıştır.

Tek olarak yaygın bir kullanım gösteren pelta motifi²⁵, buradaki şekliyle de erken dönemlerden itibaren zemin mozaiklerinde yer almıştır²⁶. Ksanthos Bazilika'nın kuzeydoğusundaki mozaik kalıntılarında²⁷, Sardis'teki Sinagog'da²⁸, Sinop'taki Kilise'de²⁹, Milas'takine benzer düzenlemede yapılmış pelta ve Süleyman düğümleri görülmektedir. İç içe geçmiş oval halkardan oluşan Süleyman düğümü İ.Ö. I. yüzyıldan itibaren mozaik döşemelerde

Resim 7
2 Numaralı mekan 1 nolu pano detay

14 Asano 2000: fig.7.

15 Mansel 1974: fig.7.

16 Gough 1959: 4-6.

17 Yaman 1990: fig. 16, 21.

18 Raynaud 2009: fig.78, 79.

19 Campbell 1979: fig.15.

20 Love 1973: fig.6.

21 Raynaud 2009: fig.37.

22 Sebastopolis için bkz., Özcan 1990: Pl.4. Kastamonu için bkz., Yaman 1990: fig. 17, 22.

23 Küçük 2008: 189.

24 Yaman 1990: fig.20.

25 Ksanthos için bkz., Raynaud 2009: 103 fig.115, 10- 7E; Sinop için bkz., Tatlıcan 1996: fig. 21- 22; Kastamonu Sebastopolis için bkz., Yaman 1990: fig.54.

26 Efes'ten III. yüzyıl örneği için bkz., Schibelreiter 2006: fig. 15; Atina'dan bir örnek için bkz., Waywell 1979: fig. 8; Akalın 2008: 154 fig. 5.

27 Raynaud 2009: 33 fig.15.

28 Tok 1994: 17 fig.9.

29 Tatlıcan 1996: fig. 25.

Resim 8
2 Numaralı mekan 1 nolu
pano bordür

kullanılmış bir motiftir³⁰. Knidos'ta, Ksanthos'ta, Sardis'de, Narlı Kuyu'da, Bursa Derecik Bazilika'sındaki mozaiklerde yer alan motifler içinde birçok örneği bulunmaktadır³¹. Yaygın olarak görüldüğü Pompeii ve Spolato motifin çıkış yeri olarak kabul edilir³².

II Numaralı pano:

Diğerine göre oldukça tahrip olmuş durumdaki ikinci panoda (Resim 4) kırmızı ve sarı renkli dört kollu yıldız desenleri görülür. Kollarında içi rozetli kare desenleri yer alır. Bunların arası, pelta, paralel kenarlar ve kare desenleriyle doldurulmuştur (Resim 8, 9). Peltaların önlerinde içi eşkenar dörtgen şeklinde olan dikdörtgenler yer alır. Haçın kolları arasındaki üçgenlerin ucundaki içleri haç formu çiçekle bezenmiş kareler, köşelerdeki üçgenlerle tamamlanmıştır. Tanımlanan formdaki iki motifin yan yana geldiği alanın etrafı dört pelta ile çevrilerek içi çapraz şekilde kırmızı renkli taşlarla döşenmiştir. Kompozisyonu oluşturan formların dış konturları mavi renkli tesseralarla çevrelenirken peltaların içleri açık mavi, haç kolları beyaz, kol araları sarı ve kırmızı, haç formu çiçekler kırmızı, dikdörtgenler ise sarı ve açık mavi renktedir. Dört kollu yıldız olarak adlandırılan³³ bu motifin sadece Karia'nın güney batısında yaygın olarak görüldüğü ileri sürülmektedir³⁴.

Resim 9
2 Numaralı mekan 2 nolu pano detay

30 Şahin 2004: 32. Motifin Orta Bizans dönemi taş eserleri üzerinde yaygın olmasa da kullanıldığını gösteren bir örnek için bkz., Buchwald 1995: fig. 12.

31 Knidos E bazilika'sındaki örnek için bkz., Love 1974: fig. 5; Ksanthos için bkz., Raynaud 2009: 78 fig. 79; Sardis için bkz., Campbell 1979: fig. 15; Narlı Kuyu için, fig. 2; Okçu 2007: fig. 16, 19. Anadolu dışında Kos için bkz., Campbell 1979: fig. 11.

32 Ovadiah 1980: 142; Şahin 2004: 32.

33 Balmelle 1985: 185a.

34 Campbell 1979: 290; Poulsen 2008: 105; Parrish 2001; De Matteis 2004: 215.

Resim 10
3 Numaralı mekan

Bu düzenlemenin yakın benzerleri Bodrum'da³⁵, Knidos'ta E Bazilikasının narteks mozağında³⁶, Kos Ada'sındaki dört bazilikada³⁷ ve Milet'te³⁸ karşımıza çıkmaktadır. Bu kompozisyonda genel hatlar sabit kalmakla birlikte dört pelta arasında oluşan dörtgenlerin içleri farklı motiflerle bezenmektedir. Kos'daki Hagios Stephanos'ta dört pelta motifinin ortasında kalan kare mekânı kuş, Knidos'ta Süleyman düğümü doldururken, Milas'taki örnekte diğerlerinde görmediğimiz birbiri ile kesişen çapraz şeritlere yer verilmiştir.

III Numaralı mekânın mozaikleri:

Hafriyat alanının doğusunda doğu- batı doğrultusunda düzenlenmiş kuzeydoğusu, güneyi ve batısı duvarlarla çevrili (Resim 10) mekânın, kuzeydoğusunda bulunan ve doğu- batı doğrultusunda uzanan temel seviyesinde dört parça blok taştan oluşan duvar kalıntısı üzerinde, Attika- iyon tipinde bir kaide in situ durumunda ortaya çıkarılmıştır. Güneyindeki moloz taşlardan yapılmış duvar ise, diğerine göre daha dar ve yüksektir. İki duvar farklı dönem özellikleri göstermektedir. Bu duvar kalıntılarının arasında geometrik ve bitkisel bezemelerden oluşan iki ayrı pano yer alır.

I Numaralı pano:

İkili örgü bandı ve çizgi çerçeveli dikdörtgen panonun ortasına altıgen desenli bir daire yerleştirilmiştir (Resim 11). Altıgenin her bölümü iki eşkenar dörtgenden oluşur. Bunlar aralarında birer üçgen maymuncuk biçimli çift meander

35 Bodrum'dan üç farklı yerden bulunmuş benzer düzenlemeli mozaikler için bkz., Poulsen 2008: fig. 10, 11, 12. Bodrum Torba'daki Bazilika'nın yan nefindeki mozaik için bkz., Özet 2008: fig. 41.

36 Love 1974: fig. 6; Campbell 1979: fig. 18; Parrish 2001: 344- 347 fig. 29- 30.

37 North Bazilika için bkz., Parrish 2001: 341 fig. 16; De Matteis 2004: no. 14, Pl. XXIV. 1, 4. Kephalos'daki Hagios Stephanos Bazilika'sının narteksindeki mozaik için bkz., Campbell 1979: fig. 14; Parrish 2001: 341 fig. 17- 18; Zıparı'deki Hogios Paulos Bazilikası için bkz., Parrish 2001: 339 fig. 9- 10. Mastichari'deki Hagios Ioannos Bazilika'sı için bkz., Parrish 2001: 344 fig. 25.

38 Milet Bazilikası için bkz., Feld 1973- 74: Pl. 39; Parrish 2001: 347 fig. 31- 32, 35.

Resim 11
3 Numaralı mekan 1 nolu pano detay

deseniyle doldurulmuştur. Üçgenlerin içinde yer alan küçük üçgenlerde kırmızı tesseralar kullanılmıştır. Altıgenin merkezinde daire içinde, siyah ve kırmızı renkte üçlü düğüm deseni vardır. Bu üçlü düğüm, birbirine geçmeli halka biçimindedir. Panonun dışında, ikili örgü bandı ve mavi tesseralı gamalı haç desenli bordür mevcuttur. Panonun dar kısmı tahrip olmuştur.

Panoyu çevreleyen svastika motifi erken dönemlerden itibaren, sadece mozaikler üzerinde değil mimari plastik eserlerde³⁹ de uygulanan geometrik bir bezeme olarak çok yaygın bir kullanım göstermektedir. Bu motif zemin mozaiklerinde burada olduğu gibi bordür ya da pano dolgusu olarak değişik varyasyonlarda karşımıza çıkmaktadır. Bu panoda motif, hem bordür hem de doldurma bezemesi olarak kullanılmıştır. Sinop'taki Kilise'nin kare çerçevelerinin etrafında svastika motifi bordür olarak kullanılırken⁴⁰, Bodrum Gara Kilisesindeki dikdörtgen panonun ana programını oluşturmaktadır⁴¹.

Kompozisyonu içten çevreleyen ikili örgü motifinin de svastika gibi erken dönemlere kadar giden bir geçmişi vardır⁴². Kökeni mimariye dayanan motif, birbirine sarılmış iki halattan oluşmaktadır⁴³. Bu motif, hiçbir değişime uğramadan Erken Bizans dönemi mozaiklerinin yanında taş bezemelerde de kullanılmaya

Resim 12
3 Numaralı mekan orta bordür

39 Bizans dönemi mimari plastik eserlerde de aynı motif kullanılmıştır. Bkz., Parman 2002: photo. 80; Severin- Grossmann 2003: Taf. 17, 32.

40 Tatlıcan 1996: fig. 5.

41 Tok 2007: fig. 8; Ksanthos Kilisesindeki benzer düzenleme için bkz., Raynaud 2009: fig.42, 2-9A.

42 Mezapotamya'da çerçeve süslemelerinde, Asur'da mimaride kullanılan motif, Anadolu'da en erken Klazomenai'de görülmüştür. Bkz., Şahin 2004: 32.

43 Hink 1933: Pl. 57; Şahin 2004: 32.

Resim 13
3 Numaralı mekan 2 nolu pano detay

Resim 14
4 Numaralı mekan

devam etmiştir⁴⁴. Gara Kilise'sinde⁴⁵, Ksanthos'ta⁴⁶, Dağ Pazarı Kilise'sinde⁴⁷, Kephalos'daki Hagios Stephanos Bazilika'sında⁴⁸ kenar bordürü, ikili halat motifinin çok sayıdaki örneğinden birkaçıdır.

Dairesel formla dikdörtgen çerçeve arasında, kökleri köşelerden çıkmış, yaprakları ise her iki yana uzanan lotus motifine yer verilmiştir. Lotusların iki yana yayılan kalp biçimli yaprakları boşlukları dolduracak şekilde yüzeyde dağılmaktadır. Torba'daki hamamın taban mozaiklerinde de madalyon ile dış çerçeve arasında Milas'taki ile benzeşen kalp formlu yapraklardan oluşan süslemelere yer verilmiştir⁴⁹. Buradaki zemin dolgusunun Milas'tan farkı motiflerin bir kantharostan çıkıyor olmasıdır. Benzer düzenleme Ksanthos Bazilika'sının kuzey nefinde de bulunmaktadır⁵⁰. Bodrum Gara Kilise'sinin mozaiklerinde kalp formlu yapraklar Milas'ta olduğu gibi kantharos olmadan düzenlenmişlerdir⁵¹. Kalp formlu yapraklar, Torba'daki Bazilika'nın yan neflerini dolanan bordürlerde, Sinop Çiftlik Köyündeki Kilise'nin mozaiklerinde dairesel formun içinde, Derecik Bazilika'sının bemasında orta panonun etrafında bir bordür olarak yer almaktadır⁵².

44 Parman 2002: fig. 10, photo. 55, 94, 187.

45 Tok 2007: fig. 7,8.

46 Raynaud 2009: fig. 47, 100, 117,

47 Gough 1959: fig. 6.

48 Parrish 2001: 343 fig. 20.

49 Özet 2008: fig. 29, 30.

50 Raynaud 2009: fig.100, 102.

51 Tok 2007: fig. 9- 10.

52 Torba için bkz., Özet 2008: fig. 44, 46 ; Sinop için bkz., Parrish 2006: fig. 3; Derecik için bkz., Okçu 2007: fig. 18. Mimari plastik eserler üzerinde de kalp biçimli yaprakları görmek mümkündür. Bkz., Ruggieri 2003: fig.. AA128.

Resim 15
5 Numaralı mekan

Ara bordür:

İki pano arasındaki bordürde çok renkli, yuvarlak dilli, geniş çift örgü motifine yer verilmiştir (Resim 12). Milas'ta iki panoyu bağlayan bu motif, Ksanthos'ta, Milas'ta olduğu gibi birleştirici olarak kullanılırken⁵³, Alakışla'daki Kilise'de⁵⁴, Sardis'te ve Sebastopolis'te kenar bordürü şeklinde karşımıza çıkmaktadır⁵⁵. Diğer motifler gibi bu motifi de Antik döneme ait mozaik bezemeler içinde görmek mümkündür. Ancak motifin erken örneklerinde farklı tipleri kullanılmıştır⁵⁶.

II Numaralı pano:

Batıda yer alan dikdörtgen şeklindeki ikinci panonun dış çerçevesini svastika motifinden oluşan bir bordür oluşturmaktadır (Resim 10, 13). Bordürün köşelerinde kare, uzun ve dar yüzlerinde ise dikdörtgenler yer almaktadır. Bunların içi eşkenar dörtgen ve üçgen desenleriyle doldurulmuştur. Üçgenler sivri uçları öndekinin uzun kenarına denk gelen ardı ardına dizilmiş kırmızı ve mavi tesseralarla renklendirilmiştir. Bu düzenlemelerin benzerleri Gemiler Ada'sındaki mozaiklerde bulunmaktadır⁵⁷.

İkinci bordürü çift örgü (guillache) oluşturur. Dış çerçevesi ve konturları mavi tesseralarla yapılmış olan motifin örgülerinde sarı, mavi ve kırmızının koyudan açığa doğru değişen renklerine yer verilmiştir. Mozaik sanatçılarının bir yaratması olarak kabul edilen bu motifin Bergama ve Pompeii'e kadar uzanan örneklerinin olması çok eski dönemlere kadar giden bir geçmişi olduğunu göstermektedir⁵⁸. Ksanthos Bazilikasında⁵⁹ ve Hadrianopolis'teki Hamam'da⁶⁰, Trakya'daki Amphipolis A Bazilika'sında⁶¹, İstanbul Saraçhane'deki

53 Raynaud 2009: 33, fig. 15.

54 Ruggieri 2003: fig. MH51c.

55 Sardis için bkz., Campbell 1991: Pl. 28; Sebastopolis için bkz., Özcan 1990: fig. 23.

56 Ergeç 2008: fig. 11; Erol 2008: 40 fig.1. Erken Hıristiyanlık döneminde mimari plastik eserler üzerinde de kullanıldığını gösteren bir örnek için bkz., Megaw 2007: 359 fig. 23.

57 Asano 1995: Pl. III.a.

58 Hinks 1933: 58; Campbell 1979: 290; Zeugma mozaiklerindeki örnekler için bkz., Önal 2008: fig.4.

59 Raynaud 2009: fig. 116.

60 Laflı 2009: fig. 5-7.

61 Sodini 1970: fig.4,1.

Resim 16
6 Numaralı mekan

mozaiklerde⁶² benzer motifi görmek mümkündür. Aynı desen Orta Bizans dönemi mimari plastik eserler üzerinde de bezeme unsuru olarak kullanılmıştır⁶³.

Mozaikte içe doğru, iki sıra mavi renkli tesseradan oluşan bant ve koyu mavi çizgiyle çevrelenen dikdörtgen pano yer alır. Panoda kesişen dairelerin oluşturduğu dört sivri yapraklı rozet motifleri sonsuzluk prensibi ile işlenmiştir (Resim 10, 13). 6 numaralı mekânda da tekrarlanan bu motifin erken dönemlerdeki mozaikler üzerinde yaygın bir kullanımı bulunmaktadır⁶⁴. Manisa'daki bir kilisenin orta nefinin bir bölümü⁶⁵, Sinop Çiftlik Köyü'ndeki Kilise'nin kuzey nefinin tamamı bu motifle bezenmiştir⁶⁶. Knidos Bazilika'sında da benzer düzenlemeli mozaikler bulunmaktadır⁶⁷. Bu form Bizans mimari plastiğinde değişik mimari parçalar üzerinde özellikle de arşitravlarda Orta Bizans'ta da devam eden bir kullanım göstermektedir⁶⁸.

IV Numaralı mekânın mozaikleri:

Kuzey ve güneyi horasan harcı ve moloz taşlarla örülmüş duvarlarla çevrili 4 numaralı mekânın zemin mozaığında bitkisel ve geometrik desenler mevcuttur (Resim 14). Çok az bir kısmı günümüze gelmiş olan döşemede mavi ve beyaz renkli tesseralar kullanılmıştır. Dış bordürde bir thyrsoa dolanan kalp yapraklı sarmaşık dallar doğu- batı doğrultusunda uzanmaktadır. Altı sıra mavi ve ardından gelen aynı kalınlıktaki beyaz renkli tesseranın ayırdığı kalın bordürlerin ardından diğeri gibi doğu-batı yönünde uzanan uçları helezon şeklinde kıvrılmış dalga motiflerinin bir bordür şeklinde güneye doğru da devam ettiği ve mavi renkli bir şeritle sınırlandığı görülmektedir. Benzer düzenlemede

62 Harrison-Fıratlı 1965: 120.

63 Parman 2002: fig. 7, photo, 59, photo. 11, photo. 6.

64 Scheibelreiter 2008: fig. 3, 4; Waywell 1979: Pl.46, fig. 7, 13, 19, 31; Önal 2008: fig.5.

65 Tok 2008: 156 fig.1.

66 Tatlıcan 1996: fig.16.

67 Love 1973: Pl.73, fig.6.

68 Tire müzesindeki 3239 env. nolu parça için bkz., Buchwald 1995: 263 fig.25; Parman 2002: foto. 83, 188. Nif'te Orta Bizans dönemine tarihlenen bir kilisede bu motif, opus sectile tekniği uygulanarak yapılmıştır. Bkz., Tulunay 2008: fig. 10; Bulgaristan'da bulunmuş X.yy'a tarihlenen bir çini parçası üzerinde de aynı bezeme uygulanmıştır. Bkz., Alchermes 1997: 330 fig. 224.

yapılmış sarmaşık dalları, Bodrum Torba'daki Mausoleum'un taban mozaiklerinde Milas'taki gibi kenar bordürü olarak kullanılmıştır⁶⁹.

V Numaralı mekânın mozaikleri:

Doğusundaki 4 numaralı alandan stylobat dizileri ile ayrılan 5 numaralı mekânın kuzey ve güneyi duvarlarla çevrilidir. Bu alandaki mozaiklerden sadece, kuzey ve güneydoğu yönüne uzanan bordürlere ait bezemeler kalmış diğerleri tahrip olmuştur (Resim 15). Dışta beyaz zeminde testere dişli çizgilerden oluşan ızgara, bordürde ise kısmen korunmuş svastika deseni görülür.

VI Numaralı mekânın mozaikleri:

Güney tarafı bir duvar parçası ile sınırlanmış olan 6 numaralı mekân'da her yönden tahrip olmuş olan mozaikler, doğu- batı yönünde uzanmaktadır (Resim 16). Dış bordürleri tahrip olmuş olan kompozisyonda üç adet pano mevcuttur. Ortadaki kare pano beyaz zemin üzerine koyu mavi bir bantla çerçevelenir. Kare pano, daire biçiminde kalkan desenlidir. Kalkan üzeri iki bölümlü balık pulu dizileriyle bezenmiştir. Bunlar beyaz, siyah ve kırmızı renklidir. Bu panonun doğu- batısında karenin köşelerine değen dairenin kuzey ve güney yönlerdeki durumu mozaiklerin tahrip olmasından dolayı belirsizdir. Daire ile karenin mevcut tek köşesinde ortasında pelta motifine yer verilmiş kırmızı tesseralardan yapılmış bir üçgen oluşturulmuştur. Madalyon ile dıştaki kare çerçeve arasında oluşan boşlukların pelta motifi ile doldurulduğu örneklerden birine Zeugma'daki Euphrates'in evinde de rastlanırken⁷⁰, Erken Bizans döneminden bir örnek de Al Oda Bazilikası'nda karşımıza çıkmaktadır⁷¹.

Madalyonun içinde yer alan merkezdeki küçük daire etrafından başlayıp dış çembere kadar genişleyerek devam eden, birbirini merkezden kesen küçük dairelerden oluşan motif kırmızı, beyaz ve mavi renkli tesseralarla renklendirilmiştir (Resim 17). Benzerlerine, Gara Kilisesi'nde⁷², Denizli Çömleksaz Köyü mozaiklerinde⁷³, Perge Agora zemin mozaiklerinde⁷⁴ rastlamak mümkündür. Madalyonun merkezindeki dairenin ortasında, neredeyse tamamı dağılmış, kalanlarsa kıvrımlı hatlardan oluşan sarmal formda döşenmiş tesseralar mevcuttur (Resim 17). Benzer düzenlemede yapılmış madalyonlara bölgeye yakın örneklerden Kos ve Bergama'da da rastlanmıştır⁷⁵. Bu örneklerde madalyonların ortasına bir Medusa başı yerleştirilmiştir. Milas'ta da kıvrımlı tesseralar, orta kısımda bir Medusa başının tasvir edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Kare panonun her iki yanında kesişen dairelerden oluşan geometrik desenli iki pano yer alır. Sivri uçlu dış bükey yapraklar beyaz, ortalarındaki iç bükey kareler mavi tesseralardan yapılmıştır.

Kesişen dairelerden oluşan düzenleme Atina'daki Areopagus ve Efes yamaç evlerindeki Dionysos Villa'sında⁷⁶ eskiçağa ait örnekler olarak karşımıza

Resim 17
6 Numaralı mekan detay

69 Özet 2008: fig.17-18.

70 Önal 2008: Pl.2.

71 Gough 1957: Pl.11b.

72 Tok 2007: fig. 9.

73 Yıldız 1993: fig. 12.

74 Mansel 1974: fig. 7.

75 Kos için bkz., De Matties 2004: 318 fig. 2.

76 Scheibelreiter 2008: 143 fig. 2, 3, 4.

çıkılmaktadır⁷⁷. Ksanthos Bazilika'sının atriumunda, Torba'daki hamamda, Knidos'ta, Derecik Bazilikası'nda, Zıpari'deki Hagios Paulos Bazilikası'nda⁷⁸ da Milas'ta ve Antik dönem örneklerinde olduğu gibi kesişen daireler ortadaki panonun etrafında yer almaktadır⁷⁹.

Değerlendirme

Büyük bir alana dağılmış olan mozaiklerin nasıl bir mekânın döşemesini oluşturdukları konusunda elde yeterli veriler bulunmamakla birlikte, bir kısmı hafriyat sırasında ortadan kalkan mozaiklerin bir kısmının ise sınırlı alının dışına yola ve evlerin olduğu bölüme doğru devam ediyor olması kompleks bir yapı ile karşı karşıya kaldığımızı göstermektedir. Mevcut verilerle bir mekân tahmini yapmak ve yapıyı mimari anlamda değerlendirmek oldukça zordur. İn situ durumunda bulunmuş kaideler ve temel taş blokları alanda, Antik döneme ait malzemeler olarak karşımıza çıkarken doğu yönde mekânları bölen moloz taşlardan örülmüş duvar parçaları, Geç Antik dönem özellikleri göstermektedir. Ayrıca kazı sırasında hafriyat toprağının içinde Geometrik dönemden Ortaçağ'ın sonlarına kadarki sürece ait birçok seramik parçasına rastlanmıştır⁸⁰. Tüm bu veriler yapı kalıntısının birkaç evreli olduğuna işaret etmesine karşın mozaiklerin, aynı dönem içinde yapıldıkları teknik, stil ve kompozisyon düzeninden anlaşılabilir. Mozaiklerin tümünün dış konturlarında laciverte yakın koyu mavi tek ton olarak karşımıza çıkarken motif bezemelerinde kırmızı, sarı, pembe, açık mavi zemin dolgusunda ise beyaz tesseralar, alanda yer alan kompozisyonların tamamında kullanılan renkler olmuştur. Panoların iki yanını çevreleyen duvarlardan hiçbirinin kenar bordürlerini kapatmamış olması yapı eklemelerinin mozaik döşemeden önce tamamlandığını göstermektedir. Ancak 6 numaralı mekânda bulunan Medusa başının bulunduğu madalyonun ortasına sonraki bir dönemde bir temel taşı bloğunun yerleştirildiği görülmektedir.

Hafriyat alanında ortaya çıkarılan altı parça mozaığın sadece üçünde ara boşluk ve bordür olarak kullanılmış bitkisel motiflere yer verilirken, diğer kısımların tamamında geometrik desenlerle oluşturulmuş kompozisyonlar meydana getirilmiştir. Dalga, diş dizileri, svastika, ikili, üçlü halatlar, pelta, kesişen daireler içinde sivri yapraklar, daire, üçgenler, zikzak, dama ve Süleyman düğümünden oluşan bu geometrik motifler ve bunlardan yapılan kompozisyonlar, erken dönemlerden itibaren sadece mozaiklerde değil aynı zamanda mimari plastik eserler üzerinde de uygulanan bezemeler olmuşlardır. Bu motiflerin ve bunlardan oluşan düzenlemelerin Erken Hıristiyanlık dönemine tarihlenen kilise, hamam, konut ve mezar yapılarının zemin mozaiklerinde, bölgesel özellikler göstermeden birbirini tekrarlar şekilde kullanılmaya devam ettiğine örnek olacak birçok mozaik kalıntısı bulunmaktadır. Bununla birlikte taban mozaiklerinde bazı kompozisyonların Erken Hıristiyanlık içinde geliştiği ve belirli bölgelerde uygulandığı da görülmektedir. İncelediğimiz mozaikler içinde 2 numaralı mekânın ikinci panosunda yer alan kompozisyon bunlardan biridir. Çıkış yeri Kos olarak gösterilen bu kompozisyona, sadece Karia'nın güneydoğusu ve On İki adalarda, V. yüzyıl boyunca yapılmış olan yapılarda rastlanmıştır⁸¹. Birkaç desenin birleşmesinden oluşan bu kompozisyonda motifler, yüzyıllardır kullanılan geometrik

77 Waywell 1979: 295 Pl. 46, fig.7.

78 Parrish 2001: fig. 12.

79 Raynaud 2009: 143 fig. 171.

80 Seramik buluntularının çıktıkları tabakalar konusunda elimizde bilgi bulunmamaktadır.

81 Poulsen 2008: 107.

desenlerden oluşmakta ancak bu desenler, Antik dönemde uygulanmamış bir düzenlemeyle karşımıza çıkmaktadır.

Milas'taki mozaik kalıntıları içinde yer alan bu kompozisyon, sayılı sayıdaki örneğe yeni bir çeşitleme oluşturmuştur.

Alanda dikkati çeken bir diğer düzenleme büyük bir kısmı tahrip olmuş, kalan kısımlarda ise yılan kıvrımlarını hatırlatan tesseraların olduğu 6 numaralı mekândaki madalyondur. Bu madalyonun ortasında Antik dönemdeki benzerleri gibi bir Medusa başının olduğu anlaşılmaktadır.

Antik sanatta dekoratif amaçlı olarak çoğunlukla taban döşemesi şeklinde kullanılan mozaikler Hıristiyanlıkta, bu işlevini devam ettirmekle birlikte İncil'deki öğretilerin inanlara aktarılması için kullanılan önemli araçlardan biri olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple kutsal tasvirlerin ayaklar altında kalmaması için duvar ve tonozlara yapılan mozaik tekniğindeki resimlerde dinsel ikonografi yoğun olarak yer alırken, döşeme mozaığında biraz daha esnek davranıldığı hatta Hıristiyanlık dışı özelliklerde Yunan mitolojisine yönelik konularında resim çeşitlemeleri içine dâhil edildiği görülmektedir. Bu durumu Antik sanatın Geç Antik sanata etkisi olarak görmek mümkündür.

Mozaik sanatının Hıristiyan ustaları başlangıçta geniş bir figür, motif ve kompozisyon repertuarına sahip Yunan- Roma mozaik sanatçılarından etkilenerek onlardan uyarlamalar ve alıntılar yapmışlardır. Bu tip bir düzenlemenin en güzel örneklerinden biri, San Pietro Kilise'sinin altındaki bir mezarda yer alan tasvirdir. M.S. III. yüzyıla tarihlenen ve en erken Hıristiyan mozaiklerinden biri olan bu kompozisyonda İsa, iki atın çektiği asma dallarıyla çevrili bir arabada haleli bir güneş tanrısı olarak tasvir edilmiştir⁸². VI. yüzyılda yapılan Ravenna'daki Ariuscular ve V. yüzyıl yapısı Ortodokslar Vaftizhanelerindeki 'vaftiz' sahnesinde de, yaşlı adamın su tanrısını sembolize etmesi ilkçağ alegorisine bağlanmıştır⁸³.

İstanbul'daki VI. yüzyılda yapıldığı son dönem araştırmaları ile netleşen Büyük Saray mozaiklerinde de günlük yaşam ve hayvan tasvirlerinin yanı sıra, mitolojik kahramanlardan Deniz Tanrısı Okeanos ile Su Tanrıçasının tasvirlerine de yer verilmiştir⁸⁴.

Milas'taki mozaikleri tarihlendirmede, mimari bulgulardan ziyade mozaiklerin önemli veriler sundukları görülmektedir. 2 numaralı mekândaki kompozisyon düzenlemesinin benzerleri V. yüzyıla tarihlenen yapıların döşeme mozaikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Antik etkili sahneler ise, III. yüzyılın sonlarından VI. yüzyıla kadar yukarıda da bahsedildiği gibi Hıristiyanlık dönemine ait eserlerde tasvir edilmeye devam etmiştir. Alanda yer alan diğer panolar üzerindeki geometrik motifleri ve bu motiflerden oluşan düzenlemeleri de yine, V-VI. yüzyıllara tarihlenen Erken Bizans dönemi yapılarının döşeme mozaiklerinde uygulandığı incelediğimiz örneklerden anlaşılmaktadır.

Tüm bu veriler ışığında Milas'ta bulunan altı parça mozaığı, V. yüzyıldan VI. yüzyılın başlarına kadarki bir döneme tarihlemek uygun olacaktır.

82 Orcasberro 1998: 153.

83 Bkz., Grabar 1953: 186 fig. 139; Beckwith 1979: 39 fig. 24.

84 Jobst – Erdal – Gurtner 1997: 52: fig. 41.

Kaynakça

- Akalın 2008 A. G. Akalın, 'Erythrai Kazısı 2007 Sezonu Çalışmaları', *KST* 30, 139-158.
- Alchermes 1997 J. D. Alchermes, 'The Bulgarians', *The Glory of Byzantium*, C. Evans – W. D. Wixom (eds.), New York.
- Asano 1995 K. Asano, 'Church III on Gemiler Ada', *The Survey of Early Byzantine Sites in Ölüdeniz Area (Lycia, Turkey)*, S. Tsuji (ed.), Osaka, 72-78.
- Asano 2000 K. Asano, 'The Survey and Excavation Gemiler Adası Kaya Area Near Fethiye (1990 Season)', *AST* 18/1, 31-40.
- Balmelle 1985 C. Balmelle, *Le decor geometrique de la mosaïque romaine, Repertoire graphique et descriptif des compositions lineaires et isotropes*, Paris.
- Beckwith 1979 J. Beckwith, *Early Christian and Byzantine Art*, London.
- Blazquez 2008 J. M. Blazquez, 'Der Einfluss der Mosaiken des Vorderen Orients auf Hispanische Mosaiken am Ende der Antike', *JMR* 1-2, 7-31.
- Buchwald 1995 H. Buchwald, 'Chancel Barrier Lintels Decorated With Carved Arcades', *JÖB* 45, 237-276.
- Chambell 1979 S. D. Chambell, 'Roman Mosaics Workshop in Turkey', *AJA* 83, 187-292.
- Chambell 1991 S. D. Chambell, *The Mosaics of Aphrodisias in Caria*, Toronto.
- Dunbabin 1999 K. M. D. Dunbabin, *Mosaics of the Greek and Roman World*, Cambridge.
- De Metteis 2004 L. M. De Metteis, *Mosaici di Cos Dagli scavi dele missioni Italia e Tedesche (1900- 1945)*, Atene.
- Erol 2008 F. A. Erol, 'The Port Illustration on the Floor Mosaic of the Yakto Villa', *JMR* 1-2, 39-44.
- Ergeç 2008 R. Ergeç, 'Zeugma'da 1992- 1999 Döneminde Yapılan Mozaik Çalışmaları ve Düşündürdükleri', IV. Uluslararası Türkiye Mozaik Korpusu Sempozyumu Bildirileri, M. Şahin (ed.), Gaziantep, 44-54.
- Feld 1974 O. Feld, 'Zur Kunstgeschichtlichen Stellung der Grossen Kirche', *IstMitt* 23-24, 135-137.
- Gough 1957 M. Gough, 'A Church of Iconoclast Period', *AnatSt* VII, 153-161.
- Gough 1959 M. Gough, 'Karlık and Dağ Pazarı, 1958', *TAD* IX-2, 5-6.
- Grabar 1953 A. Grabar, *La Peinture Byzantine*, Geneve.
- Harrison - Fıratlı 1965 R. M. Harrison – N. Fıratlı, 'Discoveries at Saraçhane', *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı* 13-14, 120-125.
- Hanfmann 1962 G.M.A. Hanfmann, 'Excavations at Sardis in 1962', *TAD* XII-1.
- Hink 1933 R.P. Hink, *Catalogue of Greek, Etruscan and Roman Mosaics and Painting in the British Museum*, London.
- Isager 1997 S. Isager, 'The Late Roman Villa in Halikarnasos The Inscription', in: *Patrons and Pavements in Late Antiquity*, S. Isager- B. Poulsen (eds.), Odense, 24-29.
- Jobst et. al. 1997 W. Jobst - B. Erdal – C. Gurtner, *İstanbul Büyük Saray Mozayığı*, İstanbul.
- Küçük 2008 C. Küçük, 'Gaziantep Mozaik Müzesi Sergileme Programı', IV. Uluslararası Türkiye Mozaik Korpusu Sempozyum Bildirileri, M. Şahin (ed.), Gaziantep, 183-189.
- Lafli 2009 E. Lafli, 'Paphlagonia Hadrianoupolis'i Arkeolojik Kazıları ve Onarım Çalışmaları 2008 Yılı Çalışma Raporu', *Arkeoloji ve Sanat*, 131, 39-63.
- Love 1973 I.C. Love, 'Preliminary report of the Excavations at Knidos 1972', *AJA* 77, 413-424.
- Love 1974 I.C. Love, 'Excavations at Knidos 1972', *TAD* XXI/2, 85-129.
- Mansel 1974 A. M. Mansel, '1972 Perge Kazısı Ön Raporu', *TAD*, 109-113.
- Megaw 2007 A.H.S. Megaw, *Kourion: Excavations in the Episcopal Precinct*, Washington.
- Müller-Wiener 1982 W. Müller-Wiener, 'Milet 1981', *IstMitt* 32, 5-29.
- Joyce 1983 H. Joyce, 'Pavements of Delos and Pompei', *AJA* 87, 253-263.
- Kızıl 1999 A. Kızıl, 'Milas Ahmet Çavuş Mahallesi 185 Ada, 7 Parsel'deki Kurtarma Kazısı', *MKK* IX, 223-238.
- Okçu 2007 R. Okçu, 'Derecik Bazilikası Kurtarma Kazısı', III. Uluslararası Türkiye Mozaik Korpusu Sempozyumu Bildirileri, M. Şahin (ed.), Bursa, 37-45.
- Orcasberro 1998 S. Orcasberro, 'Mozağin Kısa Bir Tarihi', *Sanat Dünyamız* 69-70, 149-154.
- Ovadiah 1980 A. Ovadiah, *Geometric and Floral Pattern in Ancient Mosaics*, Roma.

- Özet 2008 A. Özet, 'Excavations in The Torba Monastery', P. Pedersen (ed.) , Halicarnassin Studies V, Denmark, 9-40.
- Özcan 1991 B. Özcan, 'Sulusaray- 1990 Kurtarma Kazısı', II. *MKKS*, 167-200.
- Önal 2002 M. Önal, The Mosaics of Zeugma, F. Cimok (ed.), İstanbul.
- Önal 2008 M. Önal, 'Euphrates Evinin Mozaikleri', IV. Uluslararası Türkiye Mozaik Korpusu Sempozyumu Bildirileri, M. Şahin (ed.), Gaziantep, 79-91.
- Parman 2002 E. Parman, Ortaçağ'da Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri, Eskişehir.
- Parrish 2001 D. Parrish, 'An Early Byzantine Mosaic Workshop Based on Cos: Architectural Context And Pavement Design', *AnTard* 9, 331-349.
- Poulsen 2008 B. Poulsen, 'Consideration on Motifs and Mosaic Workshops: The Case of Halikarnassos', IV. Uluslararası Türkiye Mozaik Korpusu Sempozyumu Bildirileri, M. Şahin (ed.), Gaziantep, 101-110.
- Raynaud 2009 M.P. Raynaud, Corpus of the Mosaics of Turkey, Xanthos, Part 1 - The East Basilica, İstanbul.
- Ruggieri 2003 V. Ruggieri, Il golfo di Keramos: dal terdo- antico al medioevo bizantino, Rubbettino
- Schibelreiter 2007 V. Schibelreiter, 'Mosaics in Roman and Late Antique Western Asia Minor', III. Uluslararası Türkiye Mozaik Korpusu Sempozyumu Bildirileri, M. Şahin (ed.), Bursa, 63-79.
- Severin – Grossmann 2003 H. G. Severin – P. Grossmann, Frühchristliche und Byzantinische Bauten im Südöstlichen Lykien, **IstForsch* 46.
- Sodini 1970 J. P. Sodini, 'Mosaiques Paleochretiennes de Greece', *BCH* 94, 699-753.
- Şahin 2004 D. Şahin, Amisos Mozaïği, Ankara.
- Tatlıcan 1996 İ. Tatlıcan, 'Sinop Çiftlik Köyü, Mozaik Kurtarma Kazısı', VII. *MKKS*, 333-356.
- Tok 1994 E. Tok, Sardis'teki Geç Roma – Erken Bizans Mozaikleri, yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, İzmir.
- Tok 2007 E. Tok, 'Bodrum Bitez Gara Kilise Mozaikleri', III. Uluslararası Türkiye Mozaik Korpusu Sempozyumu Bildirileri, M. Şahin (ed.), Bursa, 55-62.
- Tok 2008 E. Tok, 'Kuzey Lydia'da Bir Kiliseye Ait Mozaikler: Manisa Gördes Çağlayan Köyü Yakınındaki Kilise Kalıntısı', IV. Uluslararası Türkiye Mozaik Korpusu Sempozyum Bildirileri, M. Şahin (ed.), Gaziantep, 155-159.
- Tulunay 2008 E.T. Tulunay, 'Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2007 Kazıları', *KST* 30, 411-427.
- Waywell 1979 S.E. Waywell, 'Roman Mosaics in Greece', *AJA* 83, 293-321.
- Yıldız 1993 H. Yıldız, 'Çömleksaz Köyünde (Boceli) Bulunan Taban Mozaïğinin Kurtarma Kazısı', III. *MKKS*.
- Yaman 1990 Z. Yıldız, 'Kastamonu İli Taşkoprü İlçesi Pompeiopolis, 1984 Yılı Kurtarma Kazısı', I. *MKKS*, 63-111.